

כאיזה דוקנים הנעלמים שאנו מוגשים מדי פעם בתלמוד ובזוהר, כך היה מורי
הוא היה מוקרא אצלנו, צרעה שעקצה בנו, פנינים מתורתו של שושני – חשיפה ראשונה

שלום רוזנברג

עברה על העולם. אמצעי התקשורת חיפשו אז את יצורי החלל, ה"Ovni" כפי שכונו אז בראשי תיבות בארצות הדרום-אמריקה. עד מהרה, בשיחותינו הפרטיות, לא דיברנו עליו בשמו, עבורנו הוא היה ה"Omnium" – האדם שיוזע הכול, מעין יצור חלל, מגלקסיה שונה או מתקופה אחרת, שהיווה עבורנו אתגר מתמיד. בשלב זה יחשוב הקורא, כך אני מקווה, שלפניו חסיד שוטה המגזים ומספר אנדה. אלא, שרק אם הקורא יגיע למסקנה שהוא לא היה אלא אנדה של תלמידו, יוכל לחוש במקצת את חוויית המפגש אתו.

לא אוסיף לדבר עוד על האיש. אדבר קצת על הדברים שלמדתי הימנו. כאן חייב אני לחזור להסתייגותי. למדתי ממנו, אך ההגדרה "תלמיד" תהיה ללא ספק, חצופה. כשאני מסתכל אחורה על מורי, מבין אני שרק היום, אחרי עשרות שנים, בשל אני למפגש אתו. עכשיו רוצה הייתי להתייעץ אתו,

ע שרים ושבע שנים עברו מיום הסתלקותו של מורי פרופ' שושני ז"ל. רבים מבין אלה שהיו קרובים לו בחייו הלכו לעולמם בינתיים. הדורות התמעטו, וזכרו הולך ונעלם בנבכי העבר. תעלומה היה בחייו ומסתורין נשאר אף אחרי מותו. לזכרו של מורי רוצה אני להקדיש שורות אלו, אם כי עדיין איני יודע אם היה מסכים לכנות אותי תלמידו.

דברים רבים זכורים לי ממורי. דברים שעשה ודברים שסיפר לנו על עצמו ועל תולדותיו, ועדיין אינני בטוח אם מן הראוי לספרם. שמינית שבשמינית מדמותו הכללית תלווה אותי אפילו בדברים בלתי-אישיים אלה.

הייתה בו מזיגה מופלאה של סיני ועוקר הרים. ספרי היסוד של היהדות, תנ"ך, תלמוד וקבלה, היו פרוסים בזיכרונו על פרטיהם ודקדוקיהם. יחד עם המתמטיקה והפיסיקה המודרנית, הפילוסופיה על דורותיה, ומכמני התרבות על גווניה ורבות מלשונותיה. זיכרונו הפנומנלי היה מלווה ביצירתיות בלתי מוגבלת, במקוריות אנליטית, בביקורת מדוקדקת ובחיפוש אחרי האמת המסתתרת לפעמים מתחת למסכי אשלייה וטעות.

ישבתי אז בגלות ארגנטינה הנשלטת ביד הברזל של פירון. הייתי פעיל עם ידידי הטוב דניאל רובינשטיין, נרו יאיר, בארגון דתי שיצרנו יחד. הוא זכה יותר ממני לשמש אחרי-כך את פרופ' שושני, אף במחיר של הסתכנות עצמית. מורי ישב אז באורוגוואי, מעין נווה מדבר דמוקרטי בדרום אמריקה שהייתה נתונה למשטרים רודניים. האגדות על המורה הנעלם התחילו להגיע. רק נהר לה'פלטתה הפריד בינינו, אולם ממשלת ארגנטינה סגרה את שערי אורוגוואי. בעקבות המהפכה הצבאית שהפילה את משטרו של פירון, נפתחו עבורנו השערים. עברנו את הנהר, ויחד עם אחרים הכרנו את פרופ' שושני. היינו אז תלמידי אוניברסיטה האמונים על החינוך הרציונאלי, בטוחים בעצמנו ובתבונתנו. נדהמנו ממה שראינו. היו אלו שנים שבהן היסטוריה של עב"מים

לשאול אותו, לדלות ממנו את התורה שיכול היה לתת לי, ואני טרם הייתי ראוי לכך. אולם היה משהו בפדגוגיה של פרופ' שושני שהקשה עוד יותר את הלימוד. כשהתוודעתי לדמותו של הרמב"ם הבנתי שמורי היה דמות איסטרית, המלמד את הנגלה על כל גווניו, אך המסתיר את הנסתר. תורת הסוד התחילה עבור מורי כבר בעיתון, בחכמה לקרוא בין השורות, באירוניה הדקה שהרסה כל אשלייה וכל שקר, בביקורת על המציאות ועל היומרות. את פירורי הנגלה יכולת לשמוע בכל מיני הזדמנויות. היו אלו הצגות מבריקות, מאלפות ומלאות הומור. רגיל הייתי לקחת אתי שתי מחברות, באחת כתבתי את תורתו,

הייתה בו מזיגה מופלאה של

סיני ועוקר הרים. זיכרונו

הפנומנלי היה מלווה

ביצירתיות בלתי מוגבלת,

במקוריות אנליטית, בביקורת

מדוקדקת ובחיפוש אחרי

האמת המסתתרת לפעמים

מתחת למסכי אשלייה וטעות

בשנת ה'תש"ז... (Handwritten notes at the top of the page, partially obscured and difficult to read due to bleed-through from the reverse side.)

הנה מכתב המענה... (Handwritten header text, partially obscured.)

[This section contains a dense block of handwritten text in Hebrew, which is mostly illegible due to extreme bleed-through from the reverse side of the page. The text appears to be a letter or a detailed memorandum.]

בשנייה - את פניני ההומור שלו, המקוריים והחדים. נזכר אני עתה באחת מהן: מוצאי השבת יורד על קבצנים ועשירים כאחד. הקבצנים ממחרים לחזור לעמל, מבדילים ושרים ב"המבדיל": "זרענו וכספנו ירבה כחול". הקב"ה שומע לתפילה תמימה ונותן להם את מבוקשם: "זרענו" - נתנה בשפע. העשירים מגיעים מאוחר יותר, מבדילים ושרים. גם את תפילתם שומע הקב"ה, אלא שהוא מצטדק: "את הזרענו" כבר נתתי לעניים, לא נשאר לי עבורכם אלא את ה'כספנו', התנחמו וקחו". כשגילה את המחברת הכפולה שלי, כעס עלי והחרימיה. אך אני שמרתי את זיכרוןן של פנינים אלה, פרפראות לחכמה האמיתית הנסגרת שהייתה בו.

אחרי שנים רבות פגשתי פעמים מספר את עמנואל לווינאס, אחד מתלמידיו הדגולים של מורי, גדול הפילוסופים באירופה, שהקב"ה ישלה לו רפואה שלמה. באחד הסמינרים שמענו יחד הרצאה של חוקר חשוב על דברי התלמוד בסוטה לה ע"בילוי ע"א, המתאר לנו בצורה מוזרה את כתיבת דברי התורה על האבנים: "תנו רבנן: כיצד כתבו ישראל את התורה? רבי יהודה אומר על גבי אבנים כתובה שנאמר: 'וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת' וגו' ואחר כך סדו אותן בסיד". אכן, כתיבה מוזרה. דברי התורה נכתבים בכל לשון, אך הסיד אינו נתון מתחתם אלא מעל לכתב. למה? החוקר עסק בחילופי נוסח ובהעברת המסורות. לחשנו בינינו את האפשרות להבין את החידה. אני חשבת

שיש כאן ניסיון הומניסטי מופלא, לקיים את המצווה מבלי לחייב את הגויים, שהרי פרסומן של מצוות בני נח, הוא עצמו המעשה המחייב אותם לעונש כשלא יקיימו אותן ועל דבר זה נחתם גזר דינם". עמנואל לווינאס לא קיבל את הסברי. הוא חשב שהסוד של הגמרא מניח בלימוד שאין לימוד קל, וכדי ללמוד תורה עלינו להתאמץ ולקלף את הסייד. זאת הייתה המיתורה של רבי המיתורה הפדגוגית, אך גם המיתורה המחקרית. פעם אחת, דרך אגב, הראה מורי פת משמעותו של אירצון זה לקלף את הסייד. במסכת בבא בתרא קמא ע"ב, שומעים אנו את דברי רבי יהודה בתבנת דבדי הפסוק "וה' בדרך את אברהם בכל" (בראשית כד א): "רבי יהודה אומר שהייתה לו בת ובכל שמה", ובדרך זו ע"כ, בגמרא שונה במקצת: רבי יהודה אומר שהייתה לו בת, אחידים אומרים בת הייתה לו לאברהם ובכל

צילום מוקטן במקצת של דף מאחת המחברות המכוסות בכתב מיקרוסקופי כמעט, בשלל קיצורים וראשי תיבות, הפעינות וההבנה קשים ביותר. מתפרסם לראשונה באדיבותו של פרופ' שלום רוזנברג

היינו אז תלמידי אוניברסיטה האמונים על החינוך הרצינאלי, בטוחים בעצמנו ובתבונתנו. נדהמנו ממה שראינו. עד מהרה, בשיחותינו הפרטיות, לא דיברנו עליו בשמו, עוברנו הוא היה ה"Omni" האדם שיודע הכול, מעין יצור חלל, מגולקסיה שונה או מתקופה אחרת, שהייתה עוברנו אתגר מתמיד

תורת הסוד התחילה עבור

מורי כבר בעיתון, בחכמה

לקרוא בין השורות,

באירוניה הדקה שהורסה כל

אשלייה וכל שקר, בביקורת

על המציאות ועל היומרות.

את פידורי הנגלה יכולת

לשמוע בכל מיני הזדמנויות.

היו אלו הצגות מבריקות,

מאלפות ומלאות הומור

פלט מעגליך, התרגל שלא להיות אך בדברך ושלא תעשה שום צעד בדרך לא בחנתו. תיתן בפלט להכריע, ההגון הדבר לעשותו או לא...

8. טבעו [חכמים] מטבעות דעות, לסייע לנבון בדעתו, אלא שמכל מקום יש צורך בכישרון רב לעמוד על עומק דעות אלו, ועל הכרעת נידון פרטי שברגע זה, אם עליו חל מטבע שטבעו. וכן אף [ב]עין שאין בו מעשה, לבחון כל מסקנות שאפשר להסיק מכל מטבע, הכללות והשוואות והקבלות – זהויות, ניגודין ושינויים, להבין להסתכל, למיין, לשקול אמרי בענה.

9. חכם עדיף מנביא־סופר, כי ברית כרותה על דברים שבעל פה. אין למדים הלכה למעשה אפילו מפירוש משנה טבועה, אף כשנאמרה שם הלכה, כל שכן ממקרא, כל שכן מדעת מובעת במשא ומתן של ויכוח. ההכרעה ברוח הקודש שבלב נבון. וה' עמו שהלכה כמותו בכל מקום. ואם בדק כל שהיה אפשר לו לבדוק... אז דו"ק מופיעה בהכרעותיו, רוח חכמה ובינה, עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה', ולבסוף "והריחו"... ולא למראה עיניו (שיטעוהו) ישפוט, ולא למשמע אזניו (עדויות והוראות מוטעות ושדירותיות) יוכיח...

10. ועדיף מכולם עומד בסוד ה', ולבו חודר מתחת לסמלי אמת ומלה, ציור ודמיון, ורואה באספקלריא המאירה – אורין תליתאי.

המושג "אוריין תליתאי" מקורו במסכת שבת (פח ע"א): "דרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי לעם תליתאי על ידי תליתאי ביום תליתאי בירחא תליתאי". המרכיבים השונים באמרה מובנים: העם השלישי, החודש השלישי, וכו'. אך מה הן "אוריין תליתאי"? מה הוא אותו רובד שלישי שבתורה? זהו הרובד הנסתר בתורתם של חז"ל, וזהו המפתח לפי מורי להבין סוגיות רבות בתלמוד.

כאותו גלילי שהגיע לבית המדרש של ר' חסדא, כאותם הזקנים הנעלמים שאנו פוגשים מדי פעם בפעם בתלמוד ובזוהר, כך היה מורי.

הוא היה סוקראטס, צרעה שעקצה בנו, שלא נתנה לנו להירדם באשליית הדעת, והכריחה אותנו לחפש תמיד את הנסתר והסודי. הוא היה סוקראטס ללא אפלטון. ■

שהיתה לו בת, אחרים אומרים בת היתה לו לאברהם ובכל שמה". הראב"ע יוצא בהתקפה קשה כנגד פירוש זה: "ודרש שבתו היתה שמה 'בכל' צריך להוסיף ב"ת משרת". במלים אחרות, פירוש זה היה ראוי לדין, אילו היה כתוב "וה' ברך את אברהם בכל": "בכל" בתוספת "בי"ת המשרת". אולם, לא כך כתוב. אי לכך, אין הפירוש מתקבל על הדעת. עדיין מרגיש אני את האירוניה שהייתה נסוכה על פרופ' שושני כשהציג את דברי האבן־עזרא, גדול האירוניה והסרקזם. אין ספק שהטענה צודקת. מוזר מאוד לקרוא לבתו ההרמנויטית של אברהם "בכל". "כל" יכול היה להיות שם מוצלח יותר. אלא, שכאן,

דווקא הכוח האירוני האדיר של האבן־עזרא לא אפשר לו לראות את האמת. אין צורך בתחכום דקדוקי רב, כדי להרגיש את המוזרות הדקדוקית הבאנאלית שבשם "בכל". אפשר להניח שהחכמים היו מודעים לכך! אלא, שהחכמים השתמשו באמצעי זה כדי לרמוז לנו שאסור לנו לקחת את הפירוש כפשוטו. המוזרות הדקדוקית היא מעין דגל שחור המתנוסס על הפירוש, כדי להזהיר אותנו וללמדנו, שלפנינו סוד. והנה הפרשן הגדול, לא רק שאיננו נרמז, אלא שהוא עוד מלעיג על המוגבלות הדקדוקית של הרומז.

וכך היה מלמד אותנו את עקרונות הפרשנות, בעברית המופלאה שלו:

1. בחון מלים, ניבים, סדר, שינוי – בקפידא.
2. חפש בכל מקום שנמצא ביטוי זה, או משרשו – ולפי עניינו, והקבלותיו או ניגודיו, תדע.
3. אף שנחה דעתך חזון לבחון תמיד, כי לפי התבגר שכלך תוכשר יותר לבחון.
4. שים לב לכל תמיהה בקרא או במאמר. כרטיס הכניסה להיכל-הידע – הקושיא.
5. אל תקבל הסבר דחוק או פירוש בלי ראיה. כל שכן חידוש והנחות בדויות.
6. כלל נפלא: לא מצאת טעמו לא תוכל לדחותו. מכאן שרק על-ידי שיקול טעמן נגד טעמו תכריע. בת-קול ביבנה הכריעה כבית הלל, אך שנתה טעם בית שמאי ואף הקדימהו. רגיל היה מורי לומר שעלינו ללמוד להתהלך עם קושיה ארבעים שנה. לא להרפות, ולא להתייאש. אראז יש סיכוי שנייע לאמת. עשרים שנה אחרי פטירתו התחלתי לעבוד בנושא שהיה נראה לי בעל השיבות מכרעת, והוא הצורך להבין את הסיטואציה הקונקרטיית לפני שאנו מיישמים את הכלל, במחשבה או בהלכה. במבט לאחור, מרגיש אני עתה שאת הזרע לכיוון זה קיבלתי ממורי שלימד אותנו בהמשך אותה צוואה הרמנויטית:
7. דגלי חסידיו ישמרו... במה שאי אפשר לזהר, אבל לא שומד לבו [של החסיד]. עליך לשומרו מכל משמר, שלא יפתה ושלא יטעה.

פרופ' שלום רוזנברג מרצה לפילוסופיה ולמחשבת ישראל באוניברסיטה העברית